

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE GENERAL THEORETICAL DESCRIPTION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Мартянова Т.С.,
кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст
Територіального управління державної судової адміністрації України
в Львівській області,
асистент кафедри кримінального права і процесу
Інституту права і психології
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті висвітлено проблему загальної теорії правозастосування, приділено увагу класифікації форм реалізації права. Обґрунтовано, що характер розсуду детермінований сферою здійснення правозастосування, визначається законом, компетенцією, професіоналізмом, моральними якостями суб'єкта правозастосовної діяльності.

Ключові слова: правозастосовна діяльність, форми реалізації права, виконання, використання, дотримання, застосування.

В статье отслеживается проблема общей теории правоприменения, уделено внимание классификации форм реализации права. Обосновано, что характер усмотрения детерминирован сферой реализации правоприменения, определяется законом, компетенцией, профессионализмом, моральными качествами субъекта правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: правоприменительная деятельность, формы реализации права, исполнение, использование, соблюдение, применение.

In the article the problem of general theory of law enforcement is elucidated. Much attention has been paid to the classification of forms of implementation of law. It was substantiated that pattern of discretion is determined by the sphere of implementation of law enforcement and is defined by law, competence, professionalism, moral qualities of a subject of law enforcement activity.

Key words: law enforcement activity, forms of implementation of law, execution, usage, observance, enforcement.

Постановка проблеми. Залежно від змісту правових норм, від ставлення до них державних органів, посадовців, громадян і їхніх об'єднань право здатне створити або демократичний правопорядок, заснований на гарантованості прав і свобод громадян, або тоталітарний лад, за якого регламентуються всі суспільні відносини, або режим беззаконня, де норми права декларативні, а суспільні взаємини представники влади регулюють довільно. Істина полягає не лише в тому, що проголошує право або що вважає правильним суб'єкт правозастосовної діяльності, який керується особистими переконаннями, а й у психосоціалній дійсності, що відображається в прагненні до розумного узгодження різних чинників, які суб'єкт правозастосовної діяльності на власний розсуд вважає правовими. Успішне просування шляхом підвищення міри передбачуваності правозастосовного розсуду, що детермінується тими чи іншими групами чинників, залежить частково від спеціальних досліджень у сфері правознавства, аксіології, психології, соціології тощо.

Стан дослідження. Окремі аспекти правозастосовної діяльності, зокрема моральний та ціннісний, розглядали С. Алексеев, М. Кельман, Є. Краснікова, У. Лазарев, В. Телегіна, Л. Столович, Г. Вижлецов, М. Каган. Вагомий внесок у розв'язання ціннісних проблем права належить М. Матузову, В. Нерсеяну, П. Рабіновичу, С. Сливці. Натомість питання

загальної теорії правозастосування опрацьовано недостатньо, причому це стосується і теорії держави і права, і галузевих юридичних наук.

На належному рівні не узагальнено і не вивчено різноманіття форм реалізації права у різних сферах правового регулювання, хоча дослідження у цій сфері нині особливо затребувані. Це пов'язано, з одного боку, з демократизацією законодавства, зростанням ролі диспозитивних начал, поширенням процесів саморегулювання, децентралізацією публічної влади, що тягнуть за собою розширення застосування сфери розсуду, а з іншого – з наслідками глибокої моральної кризи, яка не могла не вплинути на функціонування права загалом і механізм правореалізації зокрема.

Дослідження характеру й обсягу розсуду, що залежать від мети, форми і змісту правозастосовної діяльності, дасть змогу визначити роль розсуду в юридичній діяльності, його місце в арсеналі засобів управління і правового регулювання, створити умови для підвищення соціальної значущості права.

Мега статті зумовлює необхідність аналізу, з теоретико-правового погляду тих питань, які найбільш дотичні до загальнотеоретичної характеристики правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Право існує для того, щоб його норми втілювалися в життя, інакше вони втрачають своє соціальне призначення. «Право

ніщо, – справедливо зауважував Л. Явич, – якщо його положення не знаходять своєї реалізації в діяльності людей і їх організацій, у суспільних відносинах. Не можна зрозуміти право, якщо відволіктися від механізму його реалізації в житті суспільства» [1, с. 201].

«Реалізація» походить від латин. *realis* – речовий і буквально означає «матеріалізація». Право як можливість реалізується, матеріалізується в поведінці людей. Як слушно відзначають науковці, право, на відміну від інших соціальних можливостей, характеризується підвищеною здатністю до реалізації, оскільки воно забезпечене гарантіями держави [2, с. 392]. На реалізацію права впливають такі чинники, як рівень відповідності чинного права об'єктивним потребам суспільства, ефективна робота державного апарату, ступінь гарантованості прав громадян [2, с. 397]. Крім того, важливе значення має стан соціального середовища, у якому реалізується право, тобто економічні, політичні, духовні, культурні, соціальні умови життєдіяльності суспільства.

Не зупиняючись докладно на проблемі реалізації права, перейдімо до загальної теорії правозастосування, приділивши увагу й іншим формам реалізації права.

Різноманіття форм реалізації права зумовлене низкою обставин: а) змістом і характером суспільних відносин; б) відмінністю засобів впливу права на поведінку людей; в) специфікою змісту норм права; г) становищем того або іншого суб'єкта в загальній системі правового регулювання, його ставленням до юридичних приписів; д) формою зовнішнього вияву правомірної поведінки.

У юридичній літературі існують різні класифікації форм реалізації права. До прикладу, класифікація процесів реалізації за різними сферами громадського життя може охоплювати економічну, соціальну, політичну і духовну правореалізаційну діяльність.

Проте ця класифікація, як видається, не враховує правової природи норм, про реалізацію яких ідеться, тоді як характер реалізації права залежить від належності норми права до тієї або іншої галузі.

Розмежування правомірної поведінки можна здійснити і за предметом правового регулювання. Тоді механізм реалізації складатиметься з реалізації норм конституційного, адміністративного, кримінального й інших галузей права.

Залежно від суб'єктів реалізації виділяють індивідуальну і колективну форми.

Відповідно до специфіки змісту норм, що реалізуються (уповноважувальні, зобов'язальні, заборонні), або залежно від характеру дій з реалізації права виділяють такі її форми, як виконання, використання, дотримання і застосування [3; 4].

Однак ця класифікація також не є універсальною і піддається критиці, оскільки немає чіткого критерію відмежування однієї форми реалізації від іншої [5, с. 27-43.]. Тому форми реалізації не заперечують, а поглинають одна одну, тобто здійснюються в єдності. На наш погляд, це критичне зауваження не є конструктивним. Відомо, що будь-яка класифікація відносна, крім того, вищевикладене ще раз свідчить про єдність соціальної природи суб'єктивного права,

юридичного обов'язку і правової заборони. Справді, виконуючи норму права, суб'єкт тим самим її дотримується та використовує, і навпаки, дотримуючись її, використовує і виконує одночасно. Особливо справедлива ця теза в разі, якщо суб'єктами правореалізації є органи держави і державні службовці. Нарешті, потрібно наголосити, що терміни «дотримання», «виконання», «використання», «застосування» філологічно мають майже однакове значення і їх важко розмежувати між собою.

Водночас звертаємо увагу і на відсутність єдиного критерію аналізованої класифікації. Річ у тому, що правозастосування тут стоїть особі від інших форм реалізації, відмежування яких проводиться за характером дій суб'єктів, ступенем їх активності і спрямованості. Тож нині в теоретико-правовій науці немає уніфікованої універсальної класифікації форм реалізації права, яка була б основана на єдиному критерії.

Зупинимось на характеристиці застосування права.

Правозастосовну діяльність здійснюють уповноважені на те суб'єкти. Очевидно, що правозастосування – одна з форм державної діяльності. Застосовують право органи законодавчої влади, судові, прокурорські органи, органи виконавчої влади тощо.

В умовах розвитку ринкових відносин коло суб'єктів правозастосування неминуче розширюється завдяки недержавним організаціям, які діють за дорученням держави. Наприклад, у випадках, передбачених законом, норми права застосовують профспілкові органи, комісії з вирішення трудових спорів, обрані трудовими колективами. Погоджуємося з думкою, що практика розширення складу суб'єктів правозастосовної діяльності навряд чи сприятиме зміцненню режиму законності [6, с. 9].

Правозастосовна діяльність вирізняється державно-владним характером, спрямована на встановлення організаційних начал відносин індивідів та організацій. Вона завжди звернена до інших осіб, породжує для них права й обов'язки, характеризується обов'язковістю вимог (обов'язковість явки до суду свідка, відповідачів, експертів на виклик суду тощо). Важливо зауважити, що суб'єкти, які застосовують право, ніяк не зацікавлені у вирішенні відповідної справи, оскільки в них немає жодного особистого інтересу, на відміну від інших форм реалізації права. Однак у дійсності часто складаються прямо протилежні обставини, коли суб'єкт правозастосовної діяльності особисто зацікавлений у результаті (особливо часто такі обставини виникають у сфері реалізації повноважень органів виконавчої влади). Виникає так званий «конфлікт інтересів», який потрібно врегулювати, інакше він може призвести до зловживання владними повноваженнями або до правопорушення.

Правозастосовна діяльність органів управління має підзаконний характер. Це виявляється не лише як облік основних вимог норми права, а й духу нової для України демократичної правової системи, моральних цінностей суспільства, вимог моралі. Усі ці чинники, зрештою, впливають на зміст й окремі елементи правозастосовного акта.

Норми права застосовують у встановленому законом процесуальному порядку. З урахуванням цього здійснюється процедура правозастосовної діяльності судових, слідчих, адміністративних та інших державних органів і посадовців.

Порядок здійснення правозастосовної діяльності різними органами і посадовцями залежить від сфери реалізації ними владних повноважень, форми й методів діяльності. Наприклад, процесуальна діяльність органів правосуддя, слідства вирізняється детальністю регламентації, жорсткою зв'язаністю правом, що сприяє забезпеченню захисту інтересів особи, вимог законності.

Меншою мірою нормативності пов'язана діяльність виконавчих органів державної влади, адміністрацій підприємств і установ, посадовців, до компетенції яких належить прийом і звільнення робітників і службовців, оформлення відпусток, пенсій тощо.

Щодо проблематики здійснюваного дослідження, цей висновок має методологічний характер, оскільки відповідно до нього логічно, наприклад, припустити існування принципових відмінностей між судовим й адміністративним розсудом, різну міру правової зв'язаності дій правозастосовувача в тій або іншій сфері тощо.

Застосування норм права – це розгляд конкретної юридичної справи, щодо якої вноситься ухвала індивідуального характеру (вирок, судове рішення у цивільній справі, нотаріальне посвідчення купівлі-продажу житла, реєстрація виборчою комісією кандидата в депутати тощо). Результатом правозастосовної діяльності, як зауважував М. Вопленко, є видання владних приписів, що містяться в актах застосування права [7]. При цьому науковець розглядає індивідуальні приписи з погляду конкретних велич, що їх видають владні органи або посадовці, які, по суті, вирішують юридичні справи і адресують конкретним суб'єктам.

Результат правозастосування, тобто винесення ухвали у вигляді індивідуального акта, є обов'язковим для суб'єктів, яким воно адресоване, і для тих органів, які повинні його виконувати.

Правозастосовна діяльність органів державної влади – творчий процес, на перебіг якого, безперечно, впливає особа суб'єкта правозастосовної діяльності. Зацікавлені викликають і соціально-психологічні аспекти застосування правових норм. Досить докладно їх досліджував В. Лазарев. Суб'єкт правозастосовної діяльності, пише правознавець, завжди виступає у «двох особах». З одного боку, він діє від свого імені, висловлює свою думку, демонструє свої почуття, з іншого – він офіційний виразник державної думки, виступає від імені держави. Тому до суб'єкта правозастосовної діяльності як представника влади висувуються особливі вимоги високого професіоналізму, правової культури і моральної відповідальності [8, с. 29]. У разі недотримання цієї владою нею ж проголошуваних законів її авторитет підринається, падає рівень легітимності влади.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що застосування права – це різновид управлінської

діяльності, що вирізняється владним, підзаконним, творчим характером, має підвищену соціальну значущість і чинить виховну дію на суб'єктів правовідносин, у межах якої на основі норм права здійснюється індивідуально-правове регулювання.

Серед науковців немає єдиної думки і щодо видів правозастосовної діяльності. Наприклад, А. Шебанов виділяє правовиконавчу і правоохоронну діяльність [9, с. 30]. А. Алексєєв вказує на правовиконавчу і правозабезпечувальну, причому останню поділяє на організаційну, контрольно-наглядову і правоохоронну [4].

І. Самощенко виділяє оперативно-виконавчу і правоохоронну [10, с. 86]. Незважаючи на різноманітність пропонувані видів правозастосовної діяльності, суть їх приблизно та сама.

Означені форми правозастосовної діяльності пов'язані, по-перше, з функціями права (регулятивною й охоронною), по-друге, залежать від того, яку частину норми права реалізує суб'єкт застосування права. У межах оперативно-виконавчої форми суб'єкт правозастосовної діяльності реалізує диспозицію правової норми (так зване позитивне регулювання), у правоохоронній діяльності реалізації підлягає санкція правової норми (охорона і захист права).

Застосування права у сфері оперативно-виконавчої діяльності має регулятивний характер. Вона припускає вирішення різнобічних питань, що виникають у процесі управління суспільством, владну творчу діяльність державних органів і посадовців щодо здійснення заходів, які є об'єктом тієї або іншої функції держави.

Основною формою роботи органів державного управління є оперативно-виконавча діяльність. Вона має організаційний характер, за допомогою неї управляючі суб'єкти чинять безперервний управлінський вплив на керованих. У цих випадках органи управління, як правило, застосовують диспозицію норми права.

Правоохоронна діяльність правозастосовних органів спрямована на охорону норм права від порушень, застосування заходів державного примусу до правопорушників, забезпечення виконання призначених заходів покарань (стягнення), а також вживання заходів із запобігання правопорушенням у майбутньому. Така діяльність характерна, насамперед, для суду, прокуратури, органів внутрішніх справ щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення.

У процесі прийняття індивідуальних актів компетентні органи завжди мають у розпорядженні той або інший ступінь свободи у виборі рішення, тобто діють на розсуд.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що правозастосовна діяльність є самостійним елементом механізму реалізації норм права, здійснюють її компетентні суб'єкти, яких держава наділяє владними повноваженнями. Застосування права – підзаконна діяльність, яка здійснюється на основі і в ім'я виконання закону, у процесуальній формі. Правозас-

тосування має творчий характер. Приймаючи індивідуальний акт, компетентний суб'єкт має деякий ступінь свободи у виборі рішення, тобто може діяти на власний розсуд. Характер розсуду детермінова-

ний сферою здійснення правозастосування, визначається законом, компетенцією, професіоналізмом, моральними якостями суб'єкта правозастосовної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Ленинград : Нева, 1971. – 258 с.
2. Теория государства и права : [учебник] / под ред. В.М. Корельского, В.Д. Первалова. – М. : Инфра-М, 1997. – 570 с.
3. Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособ. / отв. ред. Р.В. Шагиева. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 576 с.
4. Алексеев А.И. Музы и право / А.И. Алексеев. – М. : Норма, 2003. – 176 с.
5. Тихомиров Ю.А. Правоприменение: от стихийности к системе / Ю.А. Тихомиров // Журн. рос. права. – 2007. – № 12. – С. 27-43.
6. Палеха Р.Р. Природа правоприменения как особой формы реализации права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Роман Робертович Палеха ; Елецкий гос. ун-т. – Тамбов, 2006. – 26 с.
7. Вопленко Н.Н. Источники и формы права / Н.Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2004. – 100 с.
8. Лазарев В.В. Социально-психологические аспекты применения права / В.В. Лазарев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 312 с.
9. Шебанов А.Ф. Вопросы теории нормативных актов в советском праве : автореф. дис. ... д. ю. н. – М., 1965. – 40 с.
10. Самощенко И.С. О правовых формах осуществления функций советского государства / И.С. Самощенко // Сов. государство и право. – 1956. – № 3.